

Kinderen over kindermishandeling

Een onderzoek onder kinderen van groep 7 en 8 van de basisschool

Amsterdam, 1 november 1996

Agnes van Burik
Lea Grubben

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Verantwoording, opzet en uitvoering	4
2.1	Haalbaarheidsonderzoek	4
2.2	Onderzoeksvragen	4
2.3	Uitvoering van het onderzoek	5
3	Hoe reageren kinderen als ze te maken krijgen met kindermishandeling	8
3.1	Weten kinderen wat kindermishandeling is?	8
3.2	Wat zeggen kinderen te zullen doen bij een vermoeden van kindermishandeling: eerste spontane reacties	9
3.3	Reacties van kinderen op de expliciete vraag 'hoe je het beste kan helpen'	11
3.4	Hoe gaan kinderen om met eventuele geheimhouding ten opzichte van het mishandelde kind?	12
3.5	Feitelijke ervaringen	13
3.6	Samenvatting en conclusie	14
4	Hoe denken kinderen over hun mogelijkheden om andere kinderen te helpen	15
4.1	Kan een kind helpen?	15
4.2	Denken kinderen dat ze zelf zouden kunnen helpen?	16
4.3	Samenvatting en conclusie	17
5	Wat kunnen volwassenen doen volgens kinderen	18
5.1	Onderzoeksresultaten	18
5.2	Samenvatting en conclusie	20
6	Kinderen over de kindertelefoon	21
6.1	Onderzoeksresultaten	21
6.2	Samenvatting en conclusie	22
7	Samenvatting en conclusies	23
7.1	Samenvatting	23
7.2	Conclusies en aanbevelingen voor een advies- en meldpunt kindermishandeling	25
	Bijlagen	
Bijlage 1	Overzicht geraadpleegde deskundigen en literatuur	27
Bijlage 2	Versie voor jongens	28
Bijlage 3	Procedure voor terugrapportage en opvang van kinderen	29
Bijlage 4	Algemene gegevens van de onderzoekspopulatie	30

1 Inleiding

In december 1994 hebben de Staatssecretarissen van VWS en Justitie de Werkgroep Meldpunt Kindermishandeling ingesteld. Deze werkgroep (onder voorzitterschap van Prof. dr. J.M.A. Hermanns) heeft tot taak om de ontwikkeling van één herkenbaar provinciaal meldpunt voor kindermishandeling te begeleiden en te stimuleren.

In het voorjaar van 1996 zijn drie modelprojecten van start gegaan; in deze projecten wordt het inhoudelijke en organisatorische raamwerk dat de Werkgroep heeft ontwikkeld, nader uitgewerkt en getoetst op haalbaarheid. De Werkgroep is van mening dat de modelprojecten bij de ontwikkeling van hun organisatie en werkwijze ook rekening moeten houden met het perspectief van potentiële melders. Van Dijk, Van Soomeren en Partners (DSP), onderzoeksbureau te Amsterdam, heeft daarom een onderzoek gehouden onder het Nederlandse publiek en onder een groot aantal beroepsgroepen die te maken kunnen krijgen met kindermishandeling. In dit onderzoek zijn hun ervaringen met het signaleren en melden van kindermishandeling en hun wensen ten aanzien van een meldpunt voor kindermishandeling, in kaart gebracht (Van Burik en Geldorp, 1996)¹.

Ook kinderen moeten bij een meldpunt voor kindermishandeling terecht kunnen. De Werkgroep heeft DSP daarom gevraagd ook een onderzoek uit te voeren naar het perspectief van kinderen.

Uit eerder uitgevoerd onderzoek van de Vrije Universiteit te Amsterdam (Hoefnagels, 1994) blijkt dat kinderen van 8 jaar en ouder in staat zijn om kindermishandeling als zodanig te herkennen. Verder blijkt uit een onderzoek van de Kindertelefoon (De kindertelefoon over kindermishandeling, 1985) dat mishandelde kinderen vaker met leeftijdgenoten over hun situatie praten dan met volwassenen.

Met ons perspectiefonderzoek onder kinderen zijn we nagegaan hoe (niet mishandelde) kinderen reageren als zij te maken krijgen met kindermishandeling. Achterliggende doelstelling van dit onderzoek was: het formuleren van aanbevelingen om een meldpunt zo toegankelijk mogelijk te maken voor kinderen.

Het onderzoek beperkt zich tot relatief jonge kinderen, te weten leerlingen van groep 8 (en in beperkte mate groep 7) van de basisschool.

Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met de Hogeschool Maastricht (studierichting Sociaal Pedagogische Hulpverlening). Twee studentes van de SPH (Babs Bouwmeester en Carla Peters) hebben in totaal 64 kinderen geïnterviewd; zij hebben het interviewmateriaal geanalyseerd en er vervolgens in hun afstudeerscriptie over gerapporteerd (Bouwmeester en Peters, 1996). Hun werkzaamheden en hun rapportages vormen de basis van deze rapportage. We hebben ervaren dat zij hun werk op zeer zorgvuldige wijze en met een grote betrokkenheid en inzet hebben uitgevoerd. Wij zijn hen en hun studiebegeleider hiervoor zeer erkentelijk.

Noot 1 Een samenvatting van dit onderzoek is verkrijgbaar bij het Secretariaat van de Werkgroep Meldpunt Kindermishandeling, tel. 0475 - 391582.

2 Verantwoording, opzet en uitvoering

2.1 Haalbaarheidsonderzoek

Het praten met kinderen over kindermishandeling is geen gemakkelijke opgave. Zowel de doelgroep als het onderwerp vragen om een zeer zorgvuldige benadering. Er is dan ook veel aandacht besteed aan de voorbereiding en de opzet van het onderzoek.

Er is gestart met een haalbaarheidsonderzoek gericht op de vraag of het verantwoord is om kinderen vragen te stellen over kindermishandeling en zo ja, aan welke voorwaarden zo'n onderzoek dan zou moeten voldoen. In het kader van dit onderzoek zijn gesprekken gevoerd met een aantal sleutelfiguren: orthopedagogen, praktijkwerkers en een onderzoeker die eerder kinderen heeft bevraagd over dit onderwerp. In bijlage 1 is aangegeven met welke deskundigen is gesproken.

De vraag naar de haalbaarheid is in principe bevestigend beantwoord, mits voldaan wordt aan een aantal voorwaarden waarvan we de belangrijkste hier noemen:

- Kinderen met een mentale leeftijd van 9 jaar en ouder zijn 'test-rijp'.
- Kinderen van de basisschool dienen bij voorkeur bevraagd te worden via een individuele benadering waarbij open vragen gesteld worden.
- De gesprekken moeten plaatsvinden in een voor de kinderen vertrouwde omgeving en de kinderen moeten op het onderzoek voorbereid worden.
- De ouders moeten op de hoogte zijn van de inhoud van het onderzoek en hun toestemming gegeven hebben voor deelname aan het onderzoek.
- De onderzoeker moet rekening houden met de mogelijkheid dat er kinderen bij zijn die zelf slachtoffer zijn (geweest) van kindermishandeling. Er moeten duidelijke afspraken gemaakt worden hoe er met eventuele signalen van kindermishandeling wordt omgegaan.

Bij de inrichting van het onderzoek is rekening gehouden met de voorwaarden die uit het haalbaarheidsonderzoek naar voren kwamen (zie paragraaf 2.3).

2.2 Onderzoeksvragen

Het perspectiefonderzoek onder kinderen is gericht op de vraag wat een kind denkt en doet als hij signalen krijgt of vermoedt dat een kind in zijn omgeving mishandeld wordt.

Gekozen is voor het bevragen van kinderen aan de hand van verhaaltjes waarin een mishandelingssituatie wordt geschetst. Deze werkwijze is ook toegepast door Cees Hoefnagels in zijn onderzoek naar de campagne 'Over sommige geheimen moet je praten' (1994) en bleek vruchtbaar. Met zijn toestemming hebben we gebruik gemaakt van vier situatieschetsen en een aantal vragen uit dit onderzoek.

Omdat lichamelijke en seksuele kindermishandeling voor kinderen de meest herkenbare vormen van kindermishandeling lijken te zijn (Hoefnagels, 1994: p. 77), beperken we ons in het perspectiefonderzoek tot deze vormen van mishandeling. Voor meisjes hebben we de volgende twee verhaaltjes gebruikt²:

Noot 2 Voor jongens zijn twee vergelijkbare verhaaltjes gebruikt. Zie bijlage 2.

De vader van Anneke wordt snel kwaad. En als hij kwaad is slaat hij heel erg hard. Dat heeft hij net ook weer gedaan. Anneke had vergeten het licht in de badkamer uit te doen. Vader had dat ontdekt. Hij schreeuwde dat zij naar boven moest komen en gaf Anneke een klap in haar gezicht³.

"Waarom?" vroeg Anneke verbaasd, terwijl ze een hand op haar vuurrode wang legde. Dat had ze beter niet kunnen vragen. Haar vader werd nog bozer. Het regende klappen. Haar armen, haar schouders en haar hoofd doen zeer. Nu ligt Anneke snikkend in bed. Zit ze morgen weer onder de blauwe plekken. Als niemand dat maar ziet.

Als Marieke's ouders 's avonds uit gaan, komt oom Teun. Dat vindt zij wel leuk, want dan mag zij altijd extra lang opblijven. En laat op de avond zijn mooie films en spannende series op de tv. Toch heeft zij liever dat haar ouders thuis blijven, want zij is bang voor oom Teun. Niet dat haar oom onaardig is hoor, maar hij vraagt altijd of Marieke naast hem komt zitten. Eerst stoeien ze een beetje. Dat is best wel fijn. Maar, dan gaat haar oom aan haar zitten friemelen, ook in haar onderbroek. Marieke vindt dat heel vervelend. Haar oom zegt dat het heel gewoon is. Dat zoveel ooms dat bij hun nichtjes doen en dat kinderen dat fijn vinden. Maar Marieke mag er met niemand over praten.

Aan de hand van deze verhaaltjes worden vragen gesteld over de volgende items.

- Vind je dit kindermishandeling? Wat versta jij eigenlijk onder kindermishandeling?
- Stel dat de jongen/het meisje uit dit verhaal jouw vriend(innet)je was en dit verhaal aan jou vertelt, wat zou jij dan doen?
- Wat denk je dat je het beste kan doen?
- Met wie zou jij er vervolgens over praten?
- Ken je een kind dat wel eens zoiets heeft meegemaakt?
- Denk je dat een kind kan helpen? Denk je dat een volwassene kan helpen?
- Weet je mensen te noemen die als beroep hebben om volwassene of kinderen te helpen?
- Ken je de kindertelefoon? Heb je wel eens gebeld?

Feitelijk is in het onderzoek dus nagegaan hoe een kind zegt te reageren in een hypothetische situatie. We hebben gemerkt dat deze vorm van abstraheren geen problemen opleverde voor de ondervraagde leeftijdsgroep. Door te werken met hypothetische situaties is het mogelijk gebleken om informatie te verzamelen over de denkwereld van kinderen. De onderzoeksresultaten geven in veel mindere mate informatie over feitelijk gedrag. Er bestaat namelijk een discrepantie tussen gedragsintenties en daadwerkelijk gedrag. Met andere woorden in werkelijkheid zullen kinderen vermoedelijk niet altijd precies op dezelfde wijze reageren als in het onderzoek beschreven. Dit is een beperking van het onderzoek die niet te vermijden was.

2.3 Uitvoering van het onderzoek

Twee vierdejaarsstudenten van de Hogeschool Maastricht, studierichting Sociaal Pedagogische Hulpverlening, zijn benaderd voor de uitvoering van het onderzoek. Deze studenten hadden reeds vrij uitgebreide ervaring in het omgaan met kinderen.

Noot 3 In de oorspronkelijke vragenlijst van Hoefnagels stond er: 'een draai om haar oren'. Omdat een kind in een proefinterview opmerkte dat dit niet strookt met: 'vuurrode wang', is de tekst gewijzigd.

De studenten hebben voorafgaand aan de interviews een aantal proef-interviews afgenomen bij kinderen die zij kenden. Op grond van de verkregen informatie is de vragenlijst op details aangepast en ingekort⁴.

Rekening houdend met het gegeven dat kinderen pas met 9 à 10 jaar 'test-rijp' zijn (zie paragraaf 2.1) en strevend naar een zo homogeen mogelijke onderzoeksgroep, hebben we ons gericht op groep 8 van de basisschool⁵. Van de 17 basisscholen die zijn benaderd hebben uiteindelijk 12 basisscholen meegedaan aan het onderzoek⁶. Bijna alle scholen waren bereid tot medewerking op basis van een persoonlijke benadering⁷. De contacten zijn gelegd door de studentes en door medewerkers van de modelprojecten. Met de scholen zijn vooraf afspraken gemaakt over terugrapportage en eventuele opvang van kinderen (zie bijlage 3).

Aan de leerkrachten is gevraagd om maximaal 6 kinderen per groep in principe aselekt te kiezen; als beschermende maatregel werd echter gevraagd om kinderen waarvan men vermoedt dat ze in een moeilijke gezinssituatie verkeren, buiten de selectie te laten. Ouders wier kinderen geselecteerd waren voor deelname aan het onderzoek, zijn vooraf over het onderzoek geïnformeerd en om toestemming gevraagd middels een brief van de Werkgroep Meldpunt Kindermishandeling. De kinderen zijn vooraf door de leerkracht geïnformeerd over de bedoeling en de inhoud van het interview.

De afname van de interviews vond plaats in mei 1996. De interviews zijn afgenomen op school en onder schooltijd. Er zijn 56 kinderen van groep 8 en 8 kinderen van groep 7 geïnterviewd. In totaal hebben dus 64 kinderen aan het onderzoek meegewerkt. Er hebben ongeveer evenveel meisjes als jongens meegedaan. In bijlage 4 zijn enkele algemene gegevens van de geïnterviewde kinderen weergegeven. De meeste gesprekken zijn, met toestemming van de kinderen, op band opgenomen⁸.

Het interviewen van de kinderen is wisselend verlopen in die zin dat sommige kinderen gemakkelijk praatten en andere kinderen geneigd waren om zich te beperken tot ja en nee antwoorden⁹. De interviewsters hebben geen verschil in beantwoording van de vragen ervaren tussen de kinderen uit de grote steden (Eindhoven, Maastricht) en de kinderen uit de kleine plaatsen (zoals Beek en Elsloo)¹⁰. Ondanks het feit dat aan de leerkrachten gevraagd was om geen kinderen te selecteren die in een moeilijke gezinssituatie verkeren, hebben de interviewsters bij 2 van de 64 kinderen het vermoeden gekregen dat er

Noot 4 Het feit dat bij het tweede verhaal alle vragen worden herhaald wekte herhaling en verveling op. De vraagstelling is bij het tweede verhaal daarom ingekort.

Noot 5 Om te voorkomen dat kinderen tijd zouden hebben om onderling met elkaar te bespreken wat er tijdens de interviews gevraagd werd, konden maximaal 6 kinderen per groep meedoen. Aanvankelijk was het onderzoek daarom gericht op groep 7 én groep 8 van de basisschool. Toen bleek dat er voldoende belangstelling van scholen was voor deelname aan het onderzoek, hebben we de deelname verder beperkt tot groep 8.

Noot 6 Deze scholen zijn gevestigd in Maastricht, Beek, Elsloo, Eindhoven, Oosterwolde en Eelde.

Noot 7 In eerste instantie heeft DSP schriftelijke en telefonisch contact gelegd met een aantal scholen die meegedaan hebben aan een preventieproject gericht op het voorkomen van kindermishandeling. Deze benadering bleek niet goed te werken omdat men het onderwerp veelal te zwaar en te beladen vond.

Noot 8 Bij de afname van interviews op één school deed de cassetterecorder het niet; twee kinderen stemden niet in met een bandopname.

Noot 9 Slechts één keer, bij een proefinterview, kwam het voor dat een kind dichtklapte en niet verder wilde praten. Het tweede verhaal over seksueel misbruik was voor deze jongen duidelijk te zwaar. Dit is met de ouders doorgesproken die aangaven hierover niet verbaasd te zijn. Zij hoopten via deze ingang nader met het kind in gesprek te komen over dit onderwerp.

Noot 10 Zie ook: Perspectief van kinderen, C. Peters, 1996, blz. 22.

sprake was van kindermishandeling.

- Een kind antwoordde bij de tweede casus op de vraag 'is dit kindermishandeling?' dat haar moeder ook wel eens met haar hand in haar onderbroekje zat.
- Een kind liet weten dat er thuis veel geslagen werd en dat hij ook regelmatig klappen opliep.

Na afloop van het interview is de betreffende leerkracht/schoolleiding hierover geïnformeerd, waarbij de school aangaf het kind goed in de gaten te zullen houden, een en ander intern te bespreken en zonodig contact op te nemen met het meldpunt voor kindermishandeling in de regio¹¹.

Ter afsluiting van het interview is aan elk kind gevraagd hoe hij/zij het had gevonden. Hun antwoorden zijn weergegeven in onderstaande tabel.

Tabel 2.1 Oordeel over het interview

	aantal kinderen (n = 64)	
	abs.	%
het interview viel mee/was leuk/interessant/leerzaam/het is geen moeilijk onderwerp, je praat er alleen nooit over	42	66
sommige vragen waren moeilijk	33	52
het is zielig voor het kind/het verhaaltjes is aangrijpend/moeilijk/ik vind het moeilijk te begrijpen dat een volwassene zoiets doet/het hoort niet	14	22
ik vond het fijn dat ik mijn mening mocht geven/goed dat dit onderzoek plaatsvindt/dat er naar kinderen geluisterd wordt	9	14
overig:	2	3
• ik dacht dat het over eigen mishandeling zou gaan		
• aan kindermishandeling is weinig te doen, denk ik		

De tabel laat zien dat het interview voor veel kinderen niet gemakkelijk was: de helft van de kinderen vond sommige vragen moeilijk. De grootste groep vond het echter niet alleen maar moeilijk, maar ook leuk en leerzaam. Eén op de 7 kinderen benadrukt het belang om kinderen over dit soort zaken aan het woord te laten komen, hetgeen blijkt uit het volgende citaat.

"Ik vond het leuk om te doen en dat doe ik om jullie te helpen. Ik vind het echt goed dat jullie op dit idee zijn gekomen hoor! Maar mevrouw, mag ik dan nu nog even dat bandje terugluisteren?"

Eén op de vijf kinderen tenslotte geeft aan geraakt te zijn of het eigenlijk onbegrijpelijk te vinden dat dergelijke dingen gebeuren.

Noot 11 Bij twee andere kinderen die volgens de interviewsters opmerkelijk reageerden tijdens het interview zijn dezelfde afspraken gemaakt.

3 Hoe reageren kinderen als ze te maken krijgen met kindermishandeling

3.1 Weten kinderen wat kindermishandeling is?

In ons onderzoek hebben we 64 kinderen in de leeftijd van 10-13 jaar twee verhaaltjes voorgelegd waarin sprake is van kindermishandeling. In het eerste verhaaltje wordt een kind lichamelijk mishandeld door de vader, in het tweede verhaaltje is sprake van seksuele mishandeling door een oom (zie paragraaf 2.2 en bijlage 2).

63 van de 64 kinderen geven aan dat zij beide verhaaltjes realistisch vinden. Ze kunnen zich voorstellen dat zo iets in het echt ook kan gebeuren¹².

De meeste kinderen geven bij het eerste verhaaltje reeds spontaan aan dat dit kindermishandeling is. In totaal zeggen 60 van de 64 kinderen dat hier sprake is van kindermishandeling, 2 kinderen vinden van niet en 2 kinderen twijfelen; bij twijfel werd er bijvoorbeeld gezegd: 'het is niet zo zwaar, maar 't zou kindermishandeling kunnen zijn'. Bij dit verhaal reageren kinderen sterk vanuit het rechtvaardigheidsprincipe: veel kinderen zeiden verontwaardigd en fel dat een vader zijn kind niet zo hard mag slaan. Bovendien mag een kind best wel eens iets vergeten en dan kan een volwassene er toch gewoon met het kind over praten, zo vinden verschillende kinderen.

Het tweede verhaaltje wordt minder vaak als kindermishandeling gedefinieerd: 48 van de 64 kinderen (75%) benoemen het wel als zodanig. Dat betekent niet dat deze situatie ook altijd als seksuele kindermishandeling wordt herkend. Sommige kinderen halen eerder het dreigen van de oom aan als iets dat niet hoort dan het feit dat hij in het broekje van het meisje of jongetje zit.

Dat het voor kinderen lastiger is om deze situatie als kindermishandeling te definiëren blijkt uit antwoorden van de kinderen die ontkennend antwoorden:

- het lijkt op kindermishandeling;
- ze wordt niet geslagen;
- het kind heeft geen pijn;
- ik vindt het wel misbruik;
- het is geen kindermishandeling maar incest;
- kindermishandeling hoeft niet altijd met seks te maken te hebben;
- het valt onder mishandeling maar het is niet alleen kindermishandeling;
- het is iets wat niet hoort wat volwassenen bij kinderen doen;
- het is niet zo erg dat het niet meer gaat;
- als het erger wordt is het zeker kindermishandeling.

Slechts 7 van de 64 kinderen weten deze definitieproblematiek helemaal correct op te lossen; zij zeiden letterlijk: 'ik vind het seksuele kindermishandeling'.

Eén kind antwoordt op de vraag of dit kindermishandeling is: "*mijn moeder doet dat ook wel eens*". Het gaat hier om één van de twee kinderen waarbij de interviewsters het vermoeden kregen dat er sprake is van kindermishandeling.

Kinderen die bevestigend antwoorden op de vraag of er in het tweede verhaaltje sprake is van kindermishandeling, geven hiervoor de volgende redenen.

Noot 12 Slechts één kind geeft aan dat de beschreven situatie van seksuele mishandeling in het echt niet zal gebeuren.

- Iemand mag het niet doen als het kind het niet wil; Marieke/Joost¹³ wordt onder druk gezet/bedreigd; oom Teun doet het steeds weer (n = 19).
- Het is niet normaal; zoiets doe je niet; het mag niet; het hoort niet (n = 17).
- Het is niet leuk/prettig voor Marieke/Joost; het is altijd in je gedachten; ik zou het ook niet fijn vinden (n = 9).
- Ik vind het seksuele kindermishandeling (n = 7).
- Overige; weet niet (n = 7).

Sommige kinderen weten iets aan te geven van de gecompliceerdheid van een dergelijke situatie. Een van de kinderen verwoordt het als volgt: *"De ouders weten dat natuurlijk niet. Joost voelt zich onder druk gezet, die ouders weten dat niet en die denken dat hij er graag naar toe wil"*.

Veel kinderen herkennen beide situaties dus als kindermishandeling (resp. 94% en 75%). Uit de 'open vraag' wat zij onder kindermishandeling verstaan, wordt echter duidelijk dat kindermishandeling voor de meeste kinderen in de eerste plaats lichamelijke mishandeling is. Bijna alle kinderen (95%) antwoorden dat 'slaan' echte kindermishandeling is. Eenderde van deze kinderen voegt daaraan toe dat er sprake is van kindermishandeling als kinderen zonder reden worden gestraft.

Voorbeelden van psychische mishandeling en van seksuele mishandeling worden veel minder vaak genoemd (respectievelijk door 15 kinderen (23%) en door 6 kinderen (9%)). Verder noemen de kinderen in dit verband:

- opsluiten/huisarrest/buiten de deur zetten (n = 8);
- pesten (door kinderen) (n = 3);
- overige: racisme/verwaarlozing/moeten werken voor de ouders en straf krijgen als je het niet goed doet/ouders die zich afreageren op de kinderen/als een kind niet mag doen wat het zelf wil (n = 6).

3.2 Wat zeggen kinderen te zullen doen bij een vermoeden van kindermishandeling: eerste spontane reacties

Aan de kinderen is gevraagd: stel dat de jongen/het meisje uit dit verhaal jouw vriend(innet)je is en dit verhaal aan jou vertelt, wat zou jij dan doen? Uit de analyse van de antwoorden blijkt dat tweederde van de kinderen één activiteit noemt; de overigen noemen meestal 2 en soms meer activiteiten. De spontane reacties van de 64 geïnterviewde kinderen zijn weergegeven in tabel 3.1

Tabel 3.1 Wat zeggen de kinderen te zullen doen?

	casus lichamelijke mishandeling (n = 64)		casus seksuele mishandeling (n = 64)	
	abs.	%	abs.	%
met vriend(innet)je praten/steunen/helpen/spelen/ afleiden	30	47	20	31
tegen mijn ouders zeggen	21	33	20	31
naar instantie gaan/bellen	14	22	9	14
tegen iemand zeggen	5	8	9	14
niets doen (tegen niemand zeggen/schrikken), nadenken	4	6	11	17
tegen de leerkracht zeggen	3	5	2	3
naar de ouders van het mishandelde kind gaan	3	5	6	8
overige	9 ¹	14	6 ²	8
weet niet	2	3	4	6

¹ Medelijden hebben/erg vinden (n=6); goed nadenken (n=2); er achter proberen te komen of het waar is (n=1).

² Marieke/Joost moet er met iemand over praten (n=3); naar oom Teun gaan/ervoor zorgen dat oom Teun nooit meer komt oppassen (n=2); lachen, want het kan komisch zijn (n=1).

Het merendeel van de kinderen zegt ofwel met het vriendje/vriendinnetje te praten/te spelen en het kind te troosten ofwel met hun eigen ouders hierover te praten. Bij de casus van lichamelijke mishandeling:

- zeggen 30 kinderen met Anneke/Hans te praten; 6 van hen zouden het ook aan hun eigen ouders vertellen of er met een ander over praten;
- zeggen 21 kinderen het aan hun eigen ouders te vertellen; 3 van hen zouden ook met het kind zelf gaan praten.

Een minderheid van de kinderen noemt spontaan een instantie als mogelijkheid om in te schakelen. Instanties die genoemd worden zijn: de kindertelefoon, de kinderrechtswinkel en de politie. Slechts enkele kinderen zeggen spontaan in een dergelijke situatie de leerkracht in te schakelen. Eveneens enkele kinderen zeggen naar de ouders van het mishandelde kind te gaan. Bij de casus van seksuele kindermishandeling wordt dit het vaakst gezegd. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de ouders in deze casus niet 'de plegers' zijn. Opmerkelijk is dat deze activiteit alleen door jongens is genoemd.

Er zijn enkele aanwijzingen die erop duiden dat kinderen het moeilijker vinden om op seksuele kindermishandeling te reageren dan op lichamelijke kindermishandeling.

- Bij de casus van seksuele kindermishandeling zegt bijna een kwart van de kinderen (23%) niets te doen of niet te weten wat te moeten doen; bij de casus van lichamelijke mishandeling geldt dat voor 7%.
- Bij lichamelijke mishandeling zeggen de kinderen vaker met het kind zelf te zullen praten dan bij seksuele kindermishandeling (respectievelijk 47% en 31%).

De meeste kinderen motiveren hun antwoord op de vraag 'wat ze zouden doen' met de opmerking dat ze willen helpen. De helft van deze kinderen doet dat alleen in algemene bewoordingen, de andere helft geeft aan dat

het mishandelde kind eronder lijdt, dat het kind steun nodig heeft, dat het niet normaal is of anders vaker zal gebeuren.

Bij de casus van seksuele kindermishandeling geven 7 kinderen (ook) aan dat de ouders van Marieke/Joost ook moeten weten wat oom Teun doet (zodat ze zelf actie kunnen ondernemen).

Kinderen die aangaven niets te zullen doen of niet wisten wat te doen geven daarvoor meestal als motivatie: 'zelf kan ik niet helpen; durf ik niets te doen; omdat ik kind ben; mijn ouders weten beter wat ze moeten doen'. Slechts 2 kinderen motiveren het feit dat ze (in beide situaties) niets zouden doen, met de opmerking dat je er niet mee moet bemoeien, ze willen het niet doorvertellen en zo de kans lopen dat iedereen het te weten komt.

3.3 Reacties van kinderen op de expliciete vraag 'hoe je het beste kan helpen'

Op de meer expliciete en minder persoonlijke vraag 'hoe je een vriendje/vriendinnetje in een dergelijke situatie het beste zou kunnen helpen' geven de kinderen de volgende antwoorden.

Tabel 3.2 Hoe denken kinderen dat je het beste kunt helpen?

	casus lichamelijke mishandeling (n = 64)		casus seksuele mishandeling (n = 64)	
	abs.	%	abs.	%
met het kind praten/troosten ¹ /spelen/afleiden	14	22	13	20
tegen mijn ouders zeggen	21	33	16	25
tegen iemand/bekenden/leerkracht/ouders van kind zeggen/helpen met hulp zoeken	11	17	18	28
kindermishandelingslijn/kindertelefoon/kinderrechts- winkel/instantie bellen	13	20	12	19
naar de politie gaan	6	9	--	--
iemand anders laten oppassen	--	--	2	3
niets zeggen/nadenken/rustig blijven/kijken of hij/zij hulp wil	2	3	6	9
weet niet/geen antwoord	9	14	8	12

¹ Bij casus 2 werd ook gezegd 'zorgen dat hij/zij het tegen zijn/haar ouders zegt'.

De gegevens uit de tabel laten zien dat bij deze vraagstelling 1 op de 5 kinderen van mening is dat je het beste met het mishandelde kind kunt praten en het moet helpen en troosten. De kinderen zijn echter vaker dan bij de vorige vraagstelling geneigd om instanties of andere volwassenen dan de eigen ouders in te schakelen. Bij beide casussen kiest 46% van de kinderen voor een dergelijke aanpak. Bij de vorige vraagstelling lag dit percentage op respectievelijk 35% (eerste casus) en 31% (tweede casus).

Slechts een beperkt aantal instanties wordt echter expliciet genoemd. De politie wordt alleen genoemd in verband met lichamelijke mishandeling. Slechts een enkel kind vindt een afwachtende opstelling de beste benadering, de meeste kinderen denken in termen van actie.

3.4 Hoe gaan kinderen om met eventuele geheimhouding ten opzichte van het mishandelde kind?

In de spontane reacties van de kinderen komt het element van eventuele geheimhouding van hetgeen hen (in vertrouwen) verteld is, niet of nauwelijks tot uiting. Met de vraagstelling 'Als jouw vriend(innet)je dit aan jou verteld had, zou jij dat dan aan iemand vertellen?' hebben we dit element naar voren willen halen.

In tabel 3.3 is weergegeven hoeveel kinderen er wel/niet met anderen over zouden praten.

Tabel 3.3 Vertellen de kinderen aan een ander wat ze gehoord hebben?

vertellen aan een ander	casus lichamelijke mishandeling (n = 64)		casus seksuele mishandeling (n = 64)	
	abs.	%	abs.	%
	nee	24	37	21
ja/nee, tenzij	12	19	10	16
ja	27	42	33	51
onbekend	1	2	--	--
totaal	64	100	64	100

Uit de tabel blijkt dat bij beide vormen van mishandeling een derde van de kinderen aangeeft er met niemand over te zullen praten. Naar aanleiding van het verhaal over lichamelijke mishandeling, geven zij hiervoor de volgende redenen.

- Niemand/niet iedereen hoeft het te weten; het is zijn/haar verhaal; ik zal het niet doorvertellen (n = 17).
- Anderen kunnen het doorvertellen; als meer mensen het weten kan de mishandeling toenemen (n = 8).
- Hij/zij moet het zelf doen, maar ik wil wel helpen; het is een probleem van hem/haar (n = 4).

Bij de casus over seksuele mishandeling komt, in de antwoorden van de kinderen, het delicate karakter van deze vorm van mishandeling meer naar voren.

- Niemand/niet iedereen hoeft het te weten; het moet persoonlijk blijven (n = 10).
- Het is niet leuk voor hem/haar (n = 4).
- Het is lastig om zoiets te vertellen (n = 2).
- Misschien wordt het dan wel doorverteld (n = 2).
- Hij/zij moet het zelf aan iemand vertellen (n = 2).
- Ik zou het niet alleen vertellen, wel samen met hem (n = 1).

Ongeveer 1 op de 5 kinderen is van mening dat het kind dat mishandeld wordt, moet aangeven of 'je er verder over mag/moet praten'. Sommigen geven als antwoord 'ik zou vragen of ik het mag vertellen', anderen daarentegen zeggen: 'alleen als hij/zij dat echt zou willen, dan zou ik er verder met iemand over praten'. In dit verband zegt één van de geïnterviewde kinderen het volgende: *"Ik zou vragen of ik dat mocht doen aan Hans eerst, wat hij het liefste heeft. Ook vraag ik eigenlijk een beetje wat hij ook nog voor een andere vriendjes heeft, die zou ik het dan wel vertellen. Ook als hij mij iets vraagt of als hij het er moeilijk mee heeft om het tegen iemand te vertellen, dan wil ik dat wel doen"*.

Er resteert een groep van 40 tot 50% van alle ondervraagde kinderen die, zonder nadere voorwaarden, antwoorden er wel met iemand over te praten. Meestal noemen zij in dat verband hun eigen ouders. Slechts een enkeling noemt de eigen leerkracht, een instantie of een ander kind.

Deze resultaten komen overeen met de resultaten van paragraaf 3.2. Op basis van de antwoorden op de vraag 'wat zou je doen als het kind waarover dit verhaal gaat, jouw vriendje of vriendinnetje was?' blijkt dat 40 tot 50% spontaan niet van plan is om er met iemand anders over te praten.

Ter illustratie volgen tenslotte enkele uitspraken van twee kinderen.

"Als ze vraagt dat ik het geheim moet houden, dan zou ik het geheim houden, maar ik zou er wel wat aan doen als ze niet zegt dat ik het niet geheim hoeft te houden."

(Wat zou je dan doen?)

"Ja tegen iemand anders of ja tegen je ouders vertellen, kijken of zij er ook wat aan kunnen doen."

(Waarom zou je dat doen?)

"Als je het niet tegen je ouders zegt, wordt je misschien zelf ook wel een beetje lastig. Dan zit je ermee en dan ga je er steeds vaker aan terug denken."

(Hoe?)

"Dat een vriendinnetje van jou op school mishandeld wordt door de vader."

"Nou ik zou ze zoveel mogelijk steun proberen te geven en er ook iets aan proberen te doen met haar toestemming."

(Wat zou je dan doen?)

"Aan iemand zeggen die er speciaal voor is, er voor werkt ofzo."

(Waarom?)

"Omdat ik vind dat die oom niet zo dom moet doen en een vriendin moet nemen als hij dat zo graag wil doen."

(Hoe?)

"Ik zou denken net zoiets als de kindertelefoon."

3.5 Feitelijke ervaringen

Op de vraag 'ken jij een kind dat ook mishandeld is, net als de kinderen uit de twee verhaaltjes?' antwoorden 3 van de 64 kinderen (5%) bevestigend¹⁴. Een van deze kinderen wil hierover alleen summiere informatie kwijt: *"ik heb niets gedaan, iemand anders wel en dat hielp en het gaat nu goed met het kind"*. De andere twee kinderen vertellen het volgende.

"Ik was er zelf bij toen het kind geslagen werd. Ik heb er zelf niks aan gedaan, want ik vond de man die dat deed niet zo leuk. Volgens mij heeft niemand anders iets gedaan. Ik denk dat het nu wel goed met haar gaat."

"Op de vorige school was een meisje dat veel geslagen werd en als troost kreeg ze dan een snoepje, daardoor was ze best wel dik. Ik speelde weleens met haar, toen ik daar nog woonde. Niemand heeft er iets aan gedaan en hoe het nu met haar gaat weet ik niet."

Dit zijn andersoortige situaties dan in de twee casussen zijn beschreven, daar gaat het namelijk om een vriend(innetje) dat vertelt wat ze thuis meemaakt. Deze (beperkte) feitelijke ervaringen kunnen dus niet vergeleken worden met hetgeen de kinderen zeggen te zullen doen. De twee ervaringen

Noot 14 In het onderzoek onder volwassenen (Het melden van kindermishandeling; DSP; Amsterdam 1996) gaf eveneens 5% van de ondervraagden aan wel eens een vermoeden van kindermishandeling te hebben gehad. Deze vraagstelling had echter betrekking op 'de laatste 2 jaar'.

laten wel zien dat kinderen op allerlei andere manieren te maken kunnen krijgen met kindermishandeling. Daarbij zal het vaak om situaties waarin een kind minder direct en duidelijk wordt aangesproken als in de twee casussen is beschreven.

3.6 Samenvatting en conclusie

De 64 ondervraagde kinderen - uit groep 8 en (gedeeltelijk) groep 7 van de basisschool - denken bij kindermishandeling in de eerste plaats aan 'het slaan van kinderen'. Het is daarom zonder meer duidelijk voor de kinderen dat in de eerste casus sprake is van kindermishandeling.

De meeste kinderen weten daarnaast aan te geven dat kindermishandeling ook nog andere aspecten heeft zoals 'iets doen wat het kind niet wil/niet leuk vindt' en 'iets doen wat niet normaal is voor kinderen'. Het is echter lang niet altijd duidelijk voor kinderen dat kindermishandeling een verzamelbegrip is dat vervolgens weer onderverdeeld kan worden in lichamelijke mishandeling, psychische mishandeling, seksuele mishandeling en verwaarlozing.

De kinderen vinden de voorgelegde situaties wel realistisch, ze zijn zich ervan bewust dat dergelijke dingen in werkelijkheid ook gebeuren.

Als de ondervraagde kinderen te maken zouden krijgen met kindermishandeling, zal de grootste groep naar eigen zeggen ofwel praten met het kind en het zo proberen te helpen, ofwel hierover met hun eigen ouders praten. Slechts een minderheid van maximaal 22% denkt er spontaan aan om een instantie in te schakelen.

Ongeveer de helft van de kinderen geeft desgevraagd aan dat je over zo iets niet verder moet praten met anderen of dat alleen moet doen als het kind waar het om gaat, dat goed vindt of juist graag wil.

Als er expliciet gevraagd wordt hoe je een kind dat mishandeld wordt het beste kunt helpen, worden instanties en andere volwassenen dan de eigen ouders vaker genoemd, namelijk door 30 van de 64 kinderen (47%). Zij noemen in dit verband slechts enkele instanties expliciet, te weten de politie, de kindermishandelingslijn, de kindertelefoon, de kinderrechtswinkel en de leerkracht.

4 Hoe denken kinderen over hun mogelijkheden om andere kinderen te helpen

Via dit onderzoek hebben we niet alleen geprobeerd om in kaart te brengen wat kinderen zouden doen en vinden dat er moet gebeuren als ze geconfronteerd zouden worden met kindermishandeling. We wilden ook graag te weten komen of kinderen vinden dat ze ook echt kunnen helpen of dat ze overheerst worden door een gevoel van machteloosheid als ze geconfronteerd worden met dergelijke problemen.

Hiertoe zijn twee kernvragen gesteld.

- Vind je dat een kind kan helpen?
- Zou je zelf kunnen helpen?

4.1 Kan een kind helpen?

Casus lichamelijke mishandeling

Naar aanleiding van de casus over lichamelijke mishandeling zeggen 38 kinderen (59%) dat een kind in zo'n situatie kan helpen, 15 kinderen (24%) antwoorden misschien en volgens 11 kinderen (17%) kan een kind niet (echt) helpen.

De 38 kinderen die denken dat een kind kan helpen, noemen in dat verband veelal dezelfde activiteiten als in paragraaf 3.2 is beschreven. Zij vinden dus dat dat helpende activiteiten zijn.

Een kind kan vooral helpen door met het mishandelde kind te praten, het te steunen, te troosten en af te leiden. Ongeveer de helft van de kinderen (die denken dat een kind kan helpen) vindt dat je hiermee het kind helpt. Eén van de kinderen zegt het als volgt: *"Veel met hem spelen en dat hij daar ook niet zo aan gaat denken, he? Soms als ze niet veel te doen hebben denken ze daar aan, omdat dat dan het ergste is. Ik denk goed bezig houden. Van mijn vriendje zijn de ouders gescheiden en die heb ik ook zo geholpen. Ik doe het graag, heel graag."*

Hulp zoeken bij instanties (de kindertelefoon, de politie, de kinderrechtswinkel of de kinderbescherming) wordt door 9 kinderen genoemd.

De 11 kinderen die vinden dat een kind niet kan helpen denken sterk oplossingsgericht. Zij noemen de volgende redenen:

- een kind kan niks tegen de vader doen; je kunt geen aanklacht indienen; de vader zou boos kunnen reageren (n = 7);
- een kind weet niet wat te doen (n = 3).

Drie kinderen zeggen dat een ander kind wel met het kind kan praten of naar iemand anders toe kan gaan, maar zien dat blijkbaar niet als helpende activiteiten.

De 15 kinderen die 'misschien' antwoorden zien als voordelen dat kinderen elkaar beter begrijpen dan volwassenen (n = 5), maar dat een volwassene misschien eerder geloofd wordt (n = 2). Ook geven ze aan: 'je kunt wel naar de vader toegaan, maar het ligt eraan hoe gevaarlijk hij is .../ik denk niet dat dat helpt of dat hij dan stopt.....' (n = 6). Verder hangt het volgens deze kinderen af van de aard en de leeftijd van het kind dat hulp nodig heeft (n = 5).

Casus seksuele kindermishandeling

Naar aanleiding van het verhaal waarin een kind *seksueel* misbruikt wordt, geven 33 kinderen (51 %) aan dat een kind kan helpen; 5 kinderen (8%) antwoorden misschien en 26 kinderen (41%) denken dat een kind in zo'n situatie niet kan helpen. De geïnterviewde kinderen voelen zich in ten opzichte van het kind dat seksueel misbruikt wordt dus vaker machteloos dan ten opzichte van het kind dat geslagen wordt door de vader. Opnieuw noemen de kinderen die denken te kunnen helpen veelal als helpende activiteiten 'praten met en steunen van het kind' (n = 17). Gezien de aard van deze casus wordt 'praten met de ouders van het mishandelde kind' ook vaak genoemd (n = 10). De enige *instantie* die wordt genoemd is de kindertelefoon (n = 4). Zes kinderen stellen maatregelen voor die de mishandelingssituatie doorbreken, zoals dat het kind gewoon bij hun moet komen logeren, of dat de oom niet meer mag oppassen.

31 kinderen hebben aangegeven dat een ander kind het seksueel misbruikte kind niet kan helpen of hebben daar hun twijfels bij. De beperkte mogelijkheden van kinderen worden meestal als reden genoemd, ook wordt aangegeven dat dit meer een zaak voor volwassenen is (n = 22):

- je kan niet met oom Teun praten; hij is moeilijk te stoppen; heeft gedronken;
- een kind moet met de ouders/oom Teun praten maar hoort dat niet te doen; volwassenen weten meer van dit soort zaken dan kinderen;
- een kind kan hier niets tegen doen; is vaak niet slim genoeg; pakt het minder goed aan; een kind weet niet wat het moet doen;
- het komt niet vaak voor; is een moeilijke situatie.

Twee kinderen geven aan dat het een familieprobleem is waar je je eigenlijk niet mee mag bemoeien.

4.2 Denken kinderen dat ze zelf zouden kunnen helpen?

Als vervolgens gevraagd wordt of het kind denkt zelf te kunnen helpen, antwoorden 45 kinderen (70%) bevestigend. Dit geldt voor beide casussen. Dit percentage ligt dus, met name voor de tweede casus, duidelijk hoger dan bij de vraag of een kind in het algemeen kan helpen. Een aantal kinderen benadrukt bij de algemene vraag de onmacht van kinderen, maar zegt vervolgens wel troost te kunnen bieden en te kunnen steunen wanneer het om een vriendje of vriendinnetje gaat.

Er zijn ook enkele kinderen die de algemene vraag bevestigend beantwoorden maar vervolgens aangeven dat ze denken zelf niet te kunnen helpen. Bijvoorbeeld het kind dat zegt: *"Een kind moet met haar blijven praten, als het misgaat gewoon door blijven praten"*. Zou je zelf kunnen helpen? *"Nee, je kan er eigenlijk niets tegen doen het gebeurt gewoon"*.

Tweederde van de kinderen zegt het wel moeilijk te vinden om zelf te helpen in zulke situaties, 15% vindt het makkelijk en de overigen vinden het enerzijds moeilijk en anderzijds makkelijk.

Een van de kinderen zegt het als volgt: *"Ja, ik weet niet of ik het zou kunnen, maar ik denk wel dat ik het zou proberen. Het lijkt me best wel moeilijk, want je weet niet wat in haar omgaat en wat zij wil"*.

De mate waarin het als moeilijk of makkelijk wordt ervaren is van een aantal factoren afhankelijk:

- hoe goed ken je het kind/ouders;
- er bestaat een redelijk tot grote angst dat zij op hun beurt ook mishandeld zullen worden door de mishandelende volwassene;

- de situatie is mede moeilijk, doordat zij zoiets nog nooit hebben meegemaakt;
- eigenlijk is het een 'persoonlijk' probleem van de betreffende persoon;
- je weet vaak niet aan wie je het moet vertellen en of je het wel mag vertellen;
- je weet niet waar je hulp moet zoeken of wat je moet doen;
- je weet niet of ze je wel zullen geloven, als je het vertelt en of ze het misschien doorvertellen of dat ze vinden dat je je er eigenlijk niet mee moet bemoeien;
- het is moeilijk om het aan de ouders te vertellen of uit te leggen;
- het kind kan gestraft worden als de 'dader' hoort dat erover gepraat is.

Opmerkelijk is dat in dit verband niet door de kinderen wordt genoemd dat ze niet zeker weten of ze het verhaal van hun vriendje of vriendinnetje wel moeten geloven. Anders dan volwassenen hebben kinderen blijkbaar op dit punt geen twijfels¹⁵.

Slechts enkele kinderen noemen in dit verband dat ze niet weten bij wie ze hulp moeten zoeken.

Wat ook opvalt is het verschil in beleving van situaties: wat voor het ene kind heel moeilijk is, vindt een ander kind juist heel gemakkelijk. Het ene kind vindt het bijvoorbeeld heel moeilijk om met het mishandelde kind te praten, terwijl een ander kind zich al helemaal voorstelt hoe hij hem/haar op andere gedachten kan brengen, kan afleiden of gerust kan stellen. Hetzelfde geldt voor het praten met de ouders van het seksueel mishandelde kind. Het ene kind vindt dat zoiets heel moeilijk is uit te leggen, terwijl een ander kind het makkelijk vindt omdat hij/zij het alleen maar tegen de ouders hoeft te zeggen en niet tegen 'oom Teun'.

4.3 Samenvatting en conclusie

Kinderen voelen zich over het algemeen zeker niet bij voorbaat machteloos ten opzichte van kindermishandelingsproblematiek. Ongeveer de helft van de kinderen denkt dat je als kind iets kan betekenen voor een kind dat thuis geslagen wordt of met seksuele bedoelingen betast wordt door een volwassene. Wanneer het om een eigen vriendje of vriendinnetje gaat, vindt zelfs 70% dat ze op een of andere wijze kunnen helpen.

Tweederde van de kinderen geeft desgevraagd echter ook aan het wel moeilijk te vinden om te helpen. Dat speelt met name als het gaat om seksueel misbruik. Hier geeft een groep van 40% aan dat een kind in het algemeen gesproken eigenlijk niet kan helpen. Daarbij klinkt sterk het geluid door dat zoiets (te) zwaar is voor kinderen en eigenlijk op het terrein ligt van de volwassenen.

Het feit dat ze niet zouden weten wie ze in moeten schakelen voor hulp leeft slechts bij enkele kinderen.

Anders dan sommige volwassenen wellicht denken, geven de geïnterviewde kinderen dus niet in grote getale aan dat ze een onderwerp als kindermishandeling emotioneel niet aankunnen, niet kunnen hanteren of vinden dat het niet tot hun leefwereld behoort. Hieruit concluderen we dat kinderen, binnen bepaalde grenzen, wel betrokken kunnen en willen worden bij de aanpak van kindermishandeling.

Noot 15 Uit het onderzoek 'Het melden van vermoedens van kindermishandeling' (DSP 1996) blijkt dat een kwart van de volwassenen die te maken kregen met kindermishandeling geen actie ondernam omdat men te weinig bewijs had voor het vermoeden. Daarbij ging het echter niet (alleen) om ervaringen in de eigen vriendenkring, hetgeen in de beschreven casussen wel het geval is.

5 Wat kunnen volwassenen doen volgens kinderen

5.1 Onderzoekresultaten

Ter vergelijking en aanvulling op het vragenblok over de helpende mogelijkheden van kinderen is ook nagegaan in hoeverre de kinderen van mening zijn dat volwassenen kunnen helpen. Daarbij ging het om de volgende vragen.

- In hoeverre zijn de kinderen van mening dat volwassenen in de voorgelegde situaties kunnen helpen?
- Wat zouden zij dan moeten doen?
- Welke volwassenen zouden dat dan het beste kunnen doen?

Vóór de presentatie van de resultaten volgen eerst enkele opmerkelijke uitspraken van kinderen.

(Kunnen volwassenen helpen?)

"Die kunnen er echt naar toe lopen en zeggen dat gebeurt niet meer anders krijgt u toch een boete van iets van 12.000 gulden."

(Welke mensen kunnen helpen?)

"Ja, ik denk meesters en juffen die gaan van hun beroep ook veel met kinderen om, en dan van die alarmlijnen."

(Welke mensen kunnen helpen?)

"Dan weer de kinderlijnen, daar hoef je niet te zeggen wie je bent, daar kan je alleen vertellen en eh waar je met het hele gezin je problemen kunt bespreken. De oom kan er ook bij zijn."

In totaal 88% van de kinderen is van mening dat een volwassene hulp kan bieden in de situatie van lichamelijke kindermishandeling. In geval van seksuele kindermishandeling is 97% ervan overtuigd dat een volwassene kan helpen.

Toch zijn kinderen vooral spontaan niet altijd geneigd om volwassenen ook in te schakelen voor hulp:

- op de vraag 'wat zou je doen als..' blijkt dat 50 tot 60% van de kinderen van plan is om er met een volwassene of instantie over te praten.
- 70 tot 80% van de kinderen gaf op de vraag 'hoe je het beste kunt helpen' aan dat je het beste een volwassene of instantie kunt inschakelen.

Van volwassenen verwachten zij in de eerste plaats directe oplossingsgerichte actie, te weten:

- met de ouders praten (casus 1: 27% en casus 2: 42%);
- met degene praten die het kind mishandelt (respectievelijk 30% en 30%).

In mindere mate verwachten zij dat volwassenen:

- met het kind praten/helpen/steunen (casus 1: 17%; casus 2: 11%);
- regelen dat de volwassene dat niet meer doet (respectievelijk 16% en 22%);
- een instantie bellen/iemand zoeken die kan helpen (respectievelijk 14% en 11%);
- de politie inschakelen (respectievelijk 16% 13%).

De kinderen die van mening zijn dat een volwassene niets kan doen of die er hun twijfels over hebben, denken dat een instantie beter kan helpen of vinden dat kinderen elkaar beter begrijpen.

Op de vraag aan welke volwassenen zij denken als het gaat om het helpen van een kind dat mishandeld wordt, weet twee derde dit concreet te benoemen.

- Het meest worden de eigen ouders genoemd.
- Bij verhaal 1 komen instanties op de tweede plaats en daarna familie, bekenden en de leerkracht.
- Bij verhaal 2 komen de ouders van het vriendje of vriendinnetje waar het mee gebeurd is op de tweede plaats¹⁶, daarna volgt de familie van het vriendje/vriendinnetje en tenslotte de instanties.

Bij seksueel misbruik verwachten kinderen dus vaker dat volwassenen in de directe omgeving van het mishandelde kind hulp kunnen bieden. In het algemeen vinden kinderen het van belang dat iemand het mishandelde kind en zijn/haar gezin goed kent of dat hij/zij vanuit beroepservaring kan handelen, adviezen/tips kan geven en met problemen kan omgaan.

Als wordt doorgevraagd of zij mensen kunnen noemen die als beroep hebben volwassenen en/of kinderen te helpen, weet drie kwart van de geïnterviewde kinderen (iemand met) zo'n beroep te noemen:

- 59% van alle kinderen noemt de kindertelefoon en in mindere mate de kinderrechtswinkel; de kinderbescherming;
- 20% van de kinderen noemt het ziekenhuis; de dokter/huisarts; de politie; de brandweer; Unicef; het Rode Kruis;
- 16% van de kinderen noemt de psychiater; de psycholoog; de vertrouwensarts.
- 11% noemt mensen; stichtingen die praten met kinderen; ouders; interviewsters;
- de leerkracht, rechters, advocaten, het opvangtehuis en weeshuis worden elk door 3 kinderen (5%) genoemd.

In de ogen van de kinderen zouden deze instanties voornamelijk met de ouders van de betreffende kinderen kunnen praten of de ouders beïnvloeden, zodat zij het kind niet meer mishandelen. Tevens zouden zij ervoor kunnen zorgen dat het kind overgeplaatst zou kunnen worden naar een ander gezin (verhaaltje 1) of in elk geval in de gaten kunnen houden of de situatie niet erger wordt. Ook zouden ze de vader of oom kunnen weghalen of opnemen. Deze oplossingen worden door 50% van alle kinderen genoemd.

Verder bestaat het hulpaanbod van de instantie volgens de geïnterviewde kinderen uit het bieden van steun, advies en raad aan het vriendje/vriendinnetje dat mishandeld wordt (door 22% van de kinderen genoemd).

Noot 16 Dit is te verklaren uit het feit dat bij verhaal 1 de vader het kind mishandelt (hier zullen kinderen minder snel op af gaan) en bij verhaal 2 is dit de oom.

5.2 Samenvatting en conclusie

Kinderen hebben veel vertrouwen in de mogelijkheden van volwassenen om een mishandelingssituatie te beëindigen. Zoals uit het voorgaande reeds is gebleken, betekent dit echter niet dat ze ook spontaan massaal geneigd zijn om een volwassene in te schakelen als ze geconfronteerd worden met kindermishandeling.

Opmerkelijk is dat ze bij seksuele kindermishandeling meer verwachten van volwassenen uit de directe leefomgeving en bij lichamelijke mishandeling naar verhouding meer heil verwachten van instanties.

Ze verwachten van een volwassene concrete actie gericht op het probleemgezin, terwijl een kind naar hun mening, eerder het mishandelde kind zal kunnen troosten en afleiden.

Afgezien van de kindertelefoon is de kennis van kinderen over zorgverlenend en hulpverlenend Nederland beperkt. Een op de 6 kinderen noemt beroepen die binnen de hulpverlening vallen; een op de 5 kinderen noemt 'dichtbijgelegen' instanties als de politie, de brandweer, de dokter of het ziekenhuis.

6 Kinderen over de kindertelefoon

6.1 Onderzoeksresultaten

Omdat we verwachtten dat de kindertelefoon het meest bekend is bij kinderen als instelling waartoe je je met problemen kunt wenden, hebben we over dit onderwerp enkele nadere vragen gesteld.

Bijna alle kinderen (97%) zeggen de kindertelefoon te kennen, doch geen van allen hebben ze ooit zelf gebeld¹⁷.

De kinderen kennen de kindertelefoon vooral via de school, de tv, van posters, stickers, tijdschriften en de schoolagenda.

Weten zij waarover ze kunnen bellen?

- 59% antwoordt: 'je kunt bellen over kindermishandeling';
- 52% zegt: 'je kunt (ook) bellen over problemen thuis, op school of met familie;

Een van de kinderen zegt het als volgt: *"Als je problemen hebt thuis, eh als je gewoon eens wil praten ofzo. Als je ouders allebei werken kun je iemand wat zeggen ofzo. Als je mishandeld wordt kun je ook wel bellen denk ik."*

Als kinderen zouden willen bellen, zouden ze eerst proberen het nummer op te zoeken in het telefoonboek, anders zouden ze naar een poster zoeken. In de derde plaats wordt genoemd: in een tijdschrift, agenda, de Gele Gids of de Gouden Gids kijken. Verder weten de kinderen nog een aantal locaties/instanties te noemen waar ze het nummer ook zouden kunnen opvragen/zoeken zoals de bibliotheek, school, huisarts, politie, postkantoor en andere openbare gebouwen.

Op de vraag of kinderen zelf het nummer van de kindertelefoon zouden durven te bellen:

- zegt 28% zonder meer: 'ja';
- antwoordt 39%: 'alleen als ik echt problemen zou hebben; als het echt nodig is';
- zegt 9%: 'ik denk het wel'.

De overigen (24%) antwoorden: 'nee', 'ik denk het niet' of 'ik weet het niet'.

Als er een speciaal telefoonnummer zou zijn, waar een kind naar toe zou kunnen bellen om bijvoorbeeld te vragen hoe je een kind als Anneke of Hans zou kunnen helpen, zegt 86% dit nummer te zullen bellen (mits hun vriend(innet)je dat goed vindt). De kinderen die zeggen niet te zullen bellen, geven als motivatie dat ze niet zouden durven of niet weten of het mag, ze willen zich er niet mee bemoeien of ze zijn bang voor de mishandelende persoon.

Noot 17 Bij sommige kinderen kregen de interviewsters de indruk dat ze het eng vonden om te vertellen dat ze wel eens hadden gebeld; enkele kinderen vertelden dat vriendjes of vriendinnetjes wel eens voor de gein belden.

6.2 Samenvatting en conclusie

De geïnterviewde kinderen kennen de kindertelefoon maar zijn niet snel geneigd om ook te bellen. Slechts een vierde van de kinderen zegt zonder meer ja op de vraag of ze durven bellen. De onderzoeksgegevens laten zien dat vrij veel kinderen geneigd zijn om te denken dat een eventueel probleem niet zwaar genoeg is voor de kindertelefoon: 39% zegt alleen met de kindertelefoon te bellen als het echt nodig zou zijn.

7 Samenvatting en conclusies

7.1 Samenvatting

In ons onderzoek onder 64 kinderen van groep 8 (en groep 7) van in totaal 12 basisscholen hebben we de kinderen twee casussen voorgelegd: één casus over lichamelijke kindermishandeling en één casus over seksuele kindermishandeling. Aan de kinderen is vervolgens gevraagd:

- Vind je dit kindermishandeling? Wat versta jij eigenlijk onder kindermishandeling?
- Stel dat de jongen/het meisje uit dit verhaal jouw vriend(innet)je was en dit verhaal aan jou vertelt, wat zou jij dan doen?
- Wat denk je dat je het beste kan doen?
- Met wie zou jij er vervolgens over praten?
- Ken je een kind dat wel eens zoiets heeft meegemaakt?
- Denk je dat een kind kan helpen? Denk je dat een volwassene kan helpen?
- Weet je mensen te noemen die als beroep hebben om volwassenen of kinderen te helpen?
- Ken je de kindertelefoon? Heb je wel eens gebeld?

Kinderen blijken dit soort vragen over een onderwerp als kindermishandeling vaak wel moeilijk te vinden maar tegelijkertijd ook leuk, leerzaam en interessant. Eén op de 7 kinderen zegt dat het belangrijk is dat er ook naar kinderen geluisterd wordt als het gaat om kindermishandeling.

De ondervraagde kinderen denken bij kindermishandeling in de eerste plaats aan 'het slaan van kinderen'. Het is daarom zonder meer duidelijk voor de kinderen dat in de eerste casus sprake is van kindermishandeling. Drie kwart van de kinderen vindt dat er in het tweede verhaal sprake is van kindermishandeling.

De meeste kinderen weten dan ook aan te geven dat kindermishandeling ook nog andere aspecten heeft dan slaan, zoals 'iets doen wat het kind niet wil/niet leuk vindt' en 'iets doen wat niet normaal is voor kinderen'. Het is echter lang niet altijd duidelijk voor kinderen dat kindermishandeling een verzamelbegrip is dat vervolgens weer onderverdeeld kan worden in lichamelijke mishandeling, psychische mishandeling, seksuele mishandeling en verwaarlozing.

De kinderen vinden de voorgelegde situaties wel realistisch, ze zijn zich ervan bewust dat dergelijke dingen in werkelijkheid ook gebeuren.

Als de ondervraagde kinderen een dergelijk verhaal te horen krijgen van een vriendje of vriendinnetje, dan zal de grootste groep naar eigen zeggen ofwel praten met het kind en aldus proberen te helpen, ofwel hierover met hun eigen ouders praten. Slechts een minderheid van maximaal 22% denkt er spontaan aan om een instantie in te schakelen.

Ongeveer de helft van de kinderen geeft desgevraagd aan dat je over zoiets niet verder moet praten met anderen of dat alleen moet doen als de ander dat goed vindt of juist graag wil.

Als er expliciet gevraagd wordt hoe je een kind dat mishandeld wordt het beste kunt helpen, worden instanties en andere volwassenen dan de eigen ouders vaker genoemd, namelijk door 30 van de 64 kinderen (47%). Zij noemen in dit verband echter slechts enkele instanties expliciet, te weten de politie, de kindermishandelingslijn, de kindertelefoon, de kinderrechtswinkel en de leerkracht.

Kinderen voelen zich over het algemeen zeker niet bij voorbaat machteloos ten opzichte van kindermishandelingsproblematiek. Ongeveer de helft van de kinderen denkt dat een kind iets kan betekenen voor een kind dat thuis geslagen wordt of onzedelijk betast wordt door een volwassene. Wanneer het om een eigen vriendje of vriendinnetje gaat, vindt zelfs 70% dat ze op een of andere wijze kunnen helpen.

Tweederde van de kinderen geeft desgevraagd echter ook aan het wel moeilijk te vinden om te helpen. Dat speelt met name als het gaat om seksueel misbruik. Hier geeft een groep van 40% aan dat een kind in het algemeen gesproken eigenlijk niet kan helpen. Daarbij klinkt sterk het geluid door dat zoiets (te) zwaar is voor kinderen en eigenlijk op het terrein ligt van de volwassenen.

Het feit dat ze niet zouden weten wie ze in moeten schakelen voor hulp wordt slechts door een enkeling genoemd als argument dat het moeilijk is om te helpen.

Kinderen hebben veel vertrouwen in de mogelijkheden van volwassenen om een mishandelingssituatie te beëindigen: ruim 90% van de geïnterviewde kinderen is van mening dat een volwassene of instantie hulp kan bieden in een situatie van lichamelijke of seksuele kindermishandeling. Dit betekent echter niet dat ze ook altijd spontaan geneigd zijn om een volwassene in te schakelen: maar 50% van de kinderen zegt spontaan er met een volwassene of instantie over te zullen praten. Veel kinderen zien zichzelf dus niet als degene die een volwassene moet inschakelen.

Ze verwachten van een volwassene concrete actie gericht op het probleemgezin, terwijl een kind naar hun mening, eerder het mishandelde kind zal kunnen troosten en afleiden. Dit bevestigt de resultaten uit een onderzoek dat in 1985 is uitgevoerd door de kindertelefoon¹⁸. Volgens dit onderzoek geven mishandelde kinderen aan dat kinderen in hun omgeving vaker op de hoogte zijn van de mishandeling dan volwassenen. Die kinderen reageren bovendien meer dan volwassenen met het verlenen van steun en/of advies aan de mishandelde kinderen, zij ondernemen echter zelden zelf actie.

Als een kind toch aangeeft een volwassene te zullen inschakelen, dan denken zij meestal aan hun eigen ouders, andere volwassenen uit de omgeving van het mishandelde kind of aan een instantie zoals de kindertelefoon. Bij lichamelijk kindermishandeling wordt ook de politie genoemd. Opvallend is dat kinderen bij seksuele mishandeling eerder denken aan hulp in de directe leefomgeving en bij lichamelijke mishandeling vaker aan instanties. Slechts een paar kinderen noemen de leerkracht.

De geïnterviewde kinderen kennen de kindertelefoon maar zijn niet snel geneigd om ook te bellen. Slechts een vierde van de kinderen zegt zonder meer ja op de vraag of ze durven bellen. De onderzoeksgegevens laten ook zien dat kinderen vaak geneigd zijn om te denken dat een eventueel probleem niet zwaar genoeg is voor de kindertelefoon.

Afgezien van de kindertelefoon is de kennis van kinderen over zorgverlenend en hulpverlenend Nederland beperkt. Een op de 6 kinderen noemt beroepen die binnen de hulpverlening vallen; een op de 5 kinderen noemt 'dichtbijgelegen' instanties als de politie, de brandweer, de dokter of het ziekenhuis.

Noot 18 De Kindertelefoon over Kindermishandeling, 1985.

7.2 Conclusies en aanbevelingen voor een advies- en meldpunt kindermishandeling

De werkgroep die zich bezighoudt met de inrichting van nieuw op te richten regionale advies- en meldpunten kindermishandeling, is van mening dat zo'n meldpunt ook toegankelijk moet zijn voor kinderen. De achterliggende bedoeling van dit onderzoek was daarom na te gaan of en hoe de toegankelijkheid van een meldpunt kindermishandeling voor jonge kinderen (van 10 tot 13 jaar) vergroot kan worden.

Op basis van het onderzoek kunnen de volgende conclusies en aanbevelingen geformuleerd worden.

Conclusies

- Kinderen in de leeftijdsgroep 10 tot 13 jaar kunnen en willen (binnen bepaalde grenzen) wel op een of andere wijze betrokken worden bij de aanpak van kindermishandeling, met name als het gaat om lichamelijke mishandeling.
- In het kader van eventuele voorlichtingscampagnes is het van belang te weten dat kinderen in deze leeftijdsgroep veelal een concrete voorstelling van het woord kindermishandeling hebben: ze denken daarbij zeker in eerste instantie aan 'slaan'.
- Kinderen in deze leeftijdsgroep hebben een open benadering ten opzichte van een vriendje of vriendinnetje met problemen. Zij voelen zich niet bij voorbaat machteloos ten opzichte van problemen die hen verteld worden. Ze zijn ook niet van mening dat dergelijke problemen alleen bij de leefwereld van volwassenen horen.
- Kinderen in deze leeftijdsgroep richten zich met hun ervaringen en problemen (nog) sterk op hun eigen ouders. Ze zijn zich echter lang niet altijd bewust van het feit dat ze zelf hun ouders kunnen activeren om een situatie van kindermishandeling aan te pakken of te melden. Vermoedelijk hebben ze veel vertrouwen dat hun ouders en volwassenen in het algemeen dat zelf wel regelen als ze dat nodig vinden.
- Kinderen in deze leeftijdsgroep zijn niet of nauwelijks geneigd om zich met dit soort ervaringen en vragen voor hulp tot hun eigen leerkracht te wenden.
- Kinderen in deze leeftijdsgroep zijn vaak van mening dat je niet met anderen moet praten over ervaringen met kindermishandeling die jou zijn toevertrouwd door een vriendje of vriendinnetje.
- Kinderen in deze leeftijdsgroep hebben weinig kennis van het bestaan van en de mogelijkheden van zorg- en hulpverlenende instellingen in Nederland. Het is dan ook logisch dat ze weinig geneigd zijn om dergelijke instanties te benaderen met problemen of vragen rondom kindermishandeling.
- Er bestaat een grote afstand tussen instellingen als advies- en meldpunten kindermishandeling en de leefwereld van deze categorie kinderen.
- Kinderen in deze leeftijdsgroep zijn ook bij een bekende en kindvriendelijke instelling als de kindertelefoon vaak geneigd om alleen te bellen over zware en ernstige problemen. In ons onderzoek zijn we niet nagegaan in hoeverre kinderen in staat zijn om de ernst van een mishandelingssituatie in te schatten.

Aanbevelingen

- Bestaande preventie-activiteiten gericht op leerkrachten en kinderen van deze leeftijdsgroep zouden meer aandacht moeten besteden aan de vraag in welke situaties kinderen zich met ervaringen en vragen rondom

kindermishandeling moeten richten op volwassenen (met name hun ouders en hun eigen leerkracht) zonder dat hiermee afbreuk wordt gedaan aan de hulp die een kind zelf kan bieden.

- Om kinderen bekend en vertrouwd te maken met het bestaan van en de mogelijkheden van hulpverlening en zorgverlening, is het van belang om 'dichtbijgelegen' instanties als de kindertelefoon, de politie (als hulpverlener), de huisarts en de schoolarts in groep 8 uit te nodigen en te laten vertellen wat ze doen en kunnen doen voor kinderen.
- Ouders zouden meer bewust gemaakt moeten worden van het feit dat kinderen belangrijke potentiële signaleerders van kindermishandeling zijn. Dit kan onder meer gebeuren door hen te informeren over de beschreven onderzoeksresultaten. Als ouders signalen van kinderen serieus nemen dan kunnen zij een belangrijke intermediaire rol vervullen naar advies- en meldpunten voor kindermishandeling.
- Uit het onderzoek uitgevoerd onder volwassenen, over het melden van kindermishandeling (Van Burik en Geldorp, 1996) is echter wel gebleken dat 40% van de volwassenen die te maken kregen met een vermoeden van kindermishandeling, hiermee niets gedaan heeft. Gezien de intermediaire rol die aan ouders wordt toegekend, is het extra van belang om bestaande belemmeringen bij volwassenen om vermoedens van kindermishandeling te melden, zoveel mogelijk op te heffen. Als volwassenen niet vaker bereid zijn om een vermoeden te melden, wordt feitelijk aan veel kinderen een doodlopende weg gewezen.
- Het is niet aan te bevelen om activiteiten te ontwikkelen gericht op het toegankelijk maken van een meldpunt kindermishandeling voor kinderen; hiervoor is de afstand tussen de leefwereld van kinderen en de advies- en meldpunten kindermishandeling te groot.
- Niet alleen de ouders maar ook de reeds bestaande en meest geëigende instelling voor kinderen: de kindertelefoon, kan een intermediaire functie vervullen tussen kinderen en meldpunt. Wij bevelen echter wel aan om aandacht te (blijven) besteden aan het vergroten van de toegankelijkheid van de kindertelefoon voor kinderen.
- De mogelijkheden om meldingen van kindermishandeling die bij de kindertelefoon binnenkomen, direct of indirect door te sluizen naar een advies en meldpunt kindermishandeling, dienen nader onderzocht te worden.

Bijlage 1 Overzicht geraadpleegde deskundigen en literatuur

Deskundigen

- Mevrouw dr J. Hellendoorn, kindertherapeut en hoofddocent bij de Vakgroep Orthopedagogiek van de Universiteit Leiden.
- De heer H. van Waardenberg, orthopedagogisch medewerker van de Onderwijs Begeleidingsdienst Midden-Kennemerland.
- De heer drs P. Schoof, directeur van de Stichting ter Voorkoming van Kindermishandeling.
- De heer drs C. Hoefnagels, als onderzoeker van de Vrije Universiteit verantwoordelijk voor de evaluatie van de campagne 'Over sommige geheimen moet je praten'.

Literatuur

Van Burik A. en M. Geldorp;
Het melden van vermoedens van kindermishandeling;
Amsterdam, Van Dijk, Van Soomeren en Partners, februari 1966.

Bouwmeester B.;
Omgang met signalen en vermoedens van kindermishandeling;
Hogeschool Maastricht (studierichting Sociaal Pedagogische Hulpverlening),
juni 1996.

Peters C.;
Perspectief van kinderen;
Hogeschool Maastricht (studierichting Sociaal Pedagogische Hulpverlening),
juni 1996.

Hoefnagels C.;
Over praten gesproken;
Amsterdam, VU Uitgeverij, 1994.

Vriesema S. en A. Roos;
De kindertelefoon over kindermishandeling;
Amsterdam, Landelijk Overleg Kindertelefoons, juni 1985.

Bijlage 2 Versie voor jongens

Verhaal 1

De vader van Hans wordt snel boos. En als hij boos is slaat hij keihard. Dat heeft hij net ook weer gedaan. Hans had vergeten zijn fiets in de schuur te zetten. Hij stond nog buiten op straat. Toen zijn vader thuiskwam had hij dat ontdekt. Hij riep dat Hans naar beneden moest komen. "Je fiets!" schreeuwde hij. "Straks wordt hij nog gestolen! Je denkt zeker dat het geld op mijn rug groeit!" Hij schopt Hans naar buiten. Huilend zette Hans zijn fiets in de schuur. Nu zit Hans weer boven. Zijn benen doen erg pijn. Loopt hij morgen weer te hinken. Als niemand dat maar ziet.

Verhaal 2

Als Joost z'n ouders 's avonds naar dansles gaan, komt oom Teun¹⁹. Joost wordt dan een beetje verwend. Hij mag altijd heel lang computerspelletjes doen. Bovendien geeft oom Teun hem cola en chips. Lekker vindt hij dat. Toch gaat Joost liever gewoon naar bed, want hij is bang voor zijn oom. Als oom Teun een paar glaasjes wijn gedronken heeft, vraagt hij altijd of Joost bij hem komt zitten. Eerst knuffelt hij Joost een beetje. Maar, dan gaat oom Teun aan hem zitten friemelen, ook in zijn onderbroek. Joost vindt dat heel vervelend. Zijn oom doet alsof het heel gewoon is. Hij zegt dat zoveel ooms dat doen. Maar Joost mag er met niemand over praten.

Noot 19 In de oorspronkelijke tekst van Hoefnagels stond 'opa' in plaats van 'oom Teun'. De wijziging is aangebracht omdat in de proefinterviews bleek dat sommige kinderen aan hun eigen grootouders gaan denken en dat het verhaal daardoor te 'dichtbij' komt.

Bijlage 3 Procedure voor terugrapportage en opvang van kinderen

Op basis van de gesprekken met deskundigen is de volgende procedure afgesproken voor terugrapportage en opvang van kinderen.

- De interviewster gaat niet doorvragen bij het kind wat er aan de hand is, maar stopt met het interview en probeert het kind wat af te leiden en op een zo prettig mogelijke manier een einde maken aan het gesprek.
- In elke pauze/einde van de dag wordt steeds aan de leerkracht teruggerapporteerd hoe het interviewen verloopt en of zich iets bijzonders voor heeft gedaan en wat dan, zodat de leerkracht het kind verder in de gaten kan houden en zo nodig nog eens na kan praten.
- Een vertrouwd persoon binnen de school (bijvoorbeeld de directeur of de leerkracht) dient direct beschikbaar te zijn om een kind op te vangen dat zo overstuur is dat afleiding en afronding van het gesprek niet mogelijk is gebleken. In een dergelijk geval zal de interviewster deze persoon zo snel mogelijk inschakelen.
- Bij vermoedens van kindermishandeling zal de school contact opnemen met een meldpunt voor kindermishandeling of het Bureau Vertrouwensarts.

Bijlage 4 Algemene gegevens van de onderzoekspopulatie

Tabel 1 Sekse

	abs.	%
jongens	31	48
meisjes	33	52
totaal	64	100

Tabel 2 Leeftijdsverdeling

	abs.	%
10 jaar	3	5
11 jaar	23	36
12 jaar	34	53
13 jaar	4	6
totaal	64	100

Tabel 1 Groepsverdeling

	abs.	%
groep 7	8	12
groep 8	56	88
totaal	64	100

Tabel 2 Aantal interviews per school

	abs.	%
school 1	9	14
school 2	5	8
school 3	6	9
school 4	5	8
school 5	6	9
school 6	5	8
school 7	4	6
school 8	5	8
school 9	5	8
school 10	6	9
school 11	3	5
school 12	5	8
totaal	64	100